

Селянська кооперація

В.В. Вісин

РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОЇ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ У ВОЛИНСЬКОМУ ВОЄВОДСТВІ (ДРУГА ПОЛОВИНА 30-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ)

Відображено розвиток волинських сільських споживчих кооперативів. Охарактеризовано спектр наданих послуг, проаналізовано основні показники господарської та культурно-просвітницької діяльності.

Ключові слова: кооперація, кооперативний рух, споживча кооперація, господарсько-споживче товариство, Волинське воєводство.

Development of the Volyn rural consumer cooperative stores is represented in the article. The spectrum of the given services is described, basic economic and in a civilized manner elucidative performance indicators are analysed.

Key words: cooperation, cooperative motion, consumer cooperation, economic-consumer society, Volyn province.

Споживча кооперація в умовах ринкової економіки має значні перспективи, відтак, актуальним є звернення до вивчення історії сільської споживчої кооперації. У міжвоєнний період сільська споживча кооперація Волині розвивалася в умовах ринку, ліберального кооперативного законодавства Другої Речіпосполитої на справжніх кооперативних принципах. Необхідність дослідження означеної теми зумовлена насамперед тією роллю, яку відіграли сільські споживчі товариства у житті місцевого населення Волинського воєводства. Вивчення досвіду їх праці дозволить уникнути недоліків функціонування сучасних сільських споживчих товариств.

В історіографії дослідники кооперації переважно зосереджувалися на розвитку західноукраїнських споживчих товариств загалом, а діяльність споживчих кооперативів окремих регіонів фактично залишали поза увагою. Останнім часом деякі науковці зацікавилися проблемами розвитку сільської споживчої кооперації, свідченням чого є праці С. Гелея, О. Бундак, Г. Волошкевича, В. Рекрута. Однак, незважаючи на цей дослідницький доробок, досліджень, присвячених волинській сільській споживчій кооперації міжвоєнного періоду, сьогодні практично немає.

Метою статті є дослідження розвитку сільських споживчих кооперативів у Волинському воєводстві в другій половині 30-х років ХХ століття. Для реалізації цієї мети слід проаналізувати господарську та культурно-освітню діяльність сільських споживчих товариств.

З ухваленням у 1934 р. у Польщі нового кооперативного закону відбулася реорганізація системи споживчої кооперації Волині. Споживчі товариства опинилися у компетенції трьох польських союзів, яким дозволялося здійснювати ревізійну діяльність на теренах краю. Новостворений Союз рільничих і зарібково-господарчих кооперативів

Речіпосполитої Польської у м. Варшаві (СР і ЗГК) підпорядкував собі закупівельно-збутову кооперацію, вагому частину якої становили сільські рільничо-споживчі товариства. Філіалом СР і ЗГК на Волині став Окружний СР і ЗГК у м. Луцьку. До нього, зокрема, приєдналися сільські рільничо-споживчі кооперативи, які раніше належали РСУК у м. Львові, Союзу рільничих кооперативів у м. Варшаві та Союзу німецьких сільськогосподарських кооперативів у м. Львові. 45% волинських сільських рільничо-споживчих кооперативів мали український характер, а у мішаних переважала українська більшість. Спочатку вони займалися продажем споживчих товарів, меншою мірою – сільськогосподарських товарів і майже не займалися закупівлею рільничих продуктів. Зазначимо, що в усій Польщі рільничо-споживчу кооперацію представляли кооперативи Волинського, Поліського, частини Білостоцького і Люблінського воєводств, а також склади і магазини сільськогосподарських гуртків на теренах Малопольщі. В інших воєводствах держави цього виду кооперації не було. Окрім цього, більшість рільничо-споживчих товариств усієї Польщі зосереджувалася саме на Волині. Так, у 1935 р. з 370 рільничо-споживчих кооперативів 217 було у Волинському воєводстві [1, 47].

У середині 1930-х років, коли закінчилася інституалізація Окружного СР і ЗГК у м. Луцьку, в ньому зосереджувалося 212 рільничо-споживчих кооперативів [2, 253]. В основному, вони являли собою дрібні товариства, діяльність яких поширювалася на одне село і які мали щомісяця до 1000 злотих обігу. Хоч це були малі кооперативи, проте вони не брали допомоги ззовні. Побоючись зменшення обігу товарів, товариства торгували і з не членами кооперативів. У 1934 р. 212 рільничо-споживчих кооперативів із власними фондами на суму 452000 зл. здійснили річний обіг у 2631000 злотих. У цих товариствах було 14840 членів. Найбільше членів в одному кооперативі 252, у середньому на один кооператив припадала 71 особа [3, 168; 4, 27]. Сума вкладів у 1934 р. становила 99512 зл., у перерахунку на один кооператив припадало по 560 зл., а на одного члена – 7,80 зл. Статутна величина внеску коливалася від 5 до 10 зл. [5, 274].

Додаткова відповідальність, яку раніше застосовували кооперативи, базувалась на власних фондах, а тому багато з них відмовилися від неї. Розмір внеску в 10 зл. був визначальним. Необхідно було тільки збільшити кількість членів, і кооперативи змогли б опиратися лише на власні фонди. Власність

рільничо-споживчих кооперативів у той час складалася з внесків членів і засновного фонду і становила 2000 злотих. Засновний фонд був у 2,5 рази більший від вкладового капіталу. Ця власність товариств з року в рік збільшувалася за рахунок річного балансового прибутку, а тому цілком зрозуміло, що, незважаючи на малий статутний капітал, кооперативи швидко набували самостійності. Загалом співвідношення власного капіталу до загального було позитивним, а це свідчило, що рільничо-споживчі кооперативи не користувалися огульно кредитами, а також намагалися торгувати споживчими товарами за готівку.

Нерухомість кооперативів складалася переважно з житлових будинків, у яких розміщувалися торговельні підприємства. Їх балансова вартість становила 100447 зл., пересічно один будинок коштував 2500 зл. 39 кооперативних будинків були збудовані не лише самими кооперативами, а й безкорисно працюю окремими членами [5, 275]. Рільничо-споживчі кооперативи мали досить пристойні сільськогосподарські знаряддя праці для спільного користування, по декілька триєрів і сівалок. Також у цих товариствах діяла своя ветеринарна служба, яка допомагала боротися з захворюваннями у тваринництві. Загальна вартість обігових фондів рільничо-споживчих кооперативів становила 72598 зл., на один кооператив припадало в середньому 411 зл. Якщо враховувати, що в цю суму входило устаткування магазину, сільськогосподарське знаряддя для спільного вжитку, то побачимо велике заощадження, яке зводило обігові фонди кооперативу до найнеобхідніших предметів.

Великим недоліком кооперативів були товарні кредити, які надавалися своїм членам. Сума їх не раз переважала удільний капітал. Пересічно на один кооператив припадало 706 зл. боргу. Грошові та товарні кредити рільничо-споживчих товариств складали загальну суму в 97000 зл., або 615 на один кооператив. Із загального порівняння видно, що 3/4 оборотного капіталу – це власний капітал, 1/4 – чужий. Це відношення непогане, бо третину кредитів можна було відшкодувати складами в кредитних установах.

Усі рільничо-споживчі товариства закуповували сільськогосподарські продукти, переважно яйця і збіжжя. Загальна сума збуту продуктів кооперативами за 1934 р. становила 502368 зл. Весь товарооборот за цей рік становив 2382892 зл. (в середньому 13668 зл. на один кооператив) [5, 275]. Також через брак оборотних коштів торги відбувалися у формі натурального обміну. На селі обмін товарами виявлявся як практична форма торгівлі, тому найкраще розвивалися ті товариства, які активно вели цей обмін. Зазначимо, що на розвиток кооперативів негативно впливала відсутність повітових гуртівень зі закупівлі товарів і збуту продуктів. Загалом у 1934 р. збірний баланс 174 рільничо-споживчих кооперативів був позитивним. 130 кооперативів дали прибуток у 46066 злотих, а 44 – кооперативи понесли втрати у 12349 зл. Причинами цих втрат були і крадіжки, і недбале господарювання [5, 276].

З переходом під юрисдикцію Окружного СР і ЗГК організаційна структура рільничо-споживчих кооперативів особливо не змінювалась. Це пояснюється тим, що СР і ЗГК не був прихильником збільшення терену діяльності сільських кооперативів,

а також не хотів закладати філіали далеко від центру. Розвиток кооперативів полягав не в збільшенні товариств, а у зростанні чисельності їх членів, капіталів і оборотів [6, 3]. Кооперативи утримували кілька товарних складів за умови опертя на діяльність окружних молочарень. Обсяг діяльності цих товариств не міг бути більшим від терену дії молочарень (біля 10 км). Домінуючою формою були кооперативи з одним складом товарів [7, 189]. Окрім цього СР і ЗГК з метою впорядкування діяльності сільської споживчої кооперації та усунення конкуренції співпрацював з іншими союзами, які діяли на теренах воеводства в царині споживчої кооперації. Зокрема, існувала домовленість з Союзом споживчих кооперативів «Сполем», що у випадку, якщо сільські рільничо-споживчі кооперативи не збільшуватимуть асортименту рільничих товарів та не будуть закуповувати сільськогосподарську продукцію і торгуватимуть лише споживчими товарами, то повинні перейти до «Сполем», як до союзу споживчих кооперативів. Щоб цього не сталося СР і ЗГК, не засновуючи нових товариств, докладав зусилля для перетворення рільничо-споживчих кооперативів на рільничо-торгові, впроваджуючи у їх діяльність сільськогосподарську торгівлю, зокрема закупівлю коренеплодів. Також з метою об'єднання зусиль між існуючими на одній території районними господарчо-споживчими і дрібними сільськими рільничо-споживчими кооперативами, які мали однакову мету і сферу діяльності, Окружний СР і ЗГК співпрацював з союзом «Гурт».

Від початку заснування Окружного СР і ЗГК передбачалося, що рільничо-споживчі кооперативи будуть займатися тільки продажем різних товарів, необхідних сільським господарям, а закупівлею їх сільськогосподарської продукції – рільничо-торгівельні кооперативи. Однак їх кількість та розміщення останніх лише в повітових центрах, як задумувалося керівництвом союзу, виявилися недостатнім для торгівлі сільськогосподарською продукцією, оскільки наявна мережа без опертя на сільські кооперативи не давала вагомого результату. Тому життя підказало, що для сільськогосподарської торгівлі вигідно використовувати мережу сільських рільничо-споживчих кооперативів, а рільничо-торгівельні повітові кооперативи використовувати як дрібні гуртівні. Відтак, навіть малі сільські відділи торгівлі, поряд із продажем товарів, закуповували сільськогосподарську продукцію найдрібніших господарств, насамперед яйця, зернові культури, насіння тощо. Інтенсивно закуповуючи і збуваючи сільськогосподарську продукцію, рільничо-споживчі кооперативи значно покращили своє становище, а також стали допоміжною ланкою для рільничо-торгівельних кооперативів.

У 1935–1938 рр. кількісні показники рільничо-споживчих кооперативів поволі зросли. У 1935 р. було 212 товариств, в яких зосереджувалося 14840 осіб, у 1937 р. – 231 товариство і 20913 осіб, у 1938 р. – 266 і 24822 осіб відповідно [8]. Покращилися і якісні показники рільничо-споживчої кооперації. З року в рік поряд із продажем споживчих товарів зростали й обсяги сільськогосподарської торгівлі. В середньому на один кооператив у 1935 р. припадало 13,7 тис. зл. річного обороту; у 1936 р. – 20,1 тис. зл., в 1937 р. – 26,5 тис. зл. Щодо річних обігів кооперативів,

відзначимо, що у 1937 р. зникли товариства з оборотом до 6 тис. зл., найбільше було кооперативів із обігом понад 24 тис. зл. [7, 189 – 190]. Основними недоліками рільничо-споживчих кооперативів були надання товарних кредитів та брак власних капіталів. Загалом баланс кооперативів у 1935 – 1937 рр. був додатним. Прибутки кооперативів на Волині у 1935 р. становили 30100 тис. зл., у 1936 р. – 79400 тис. зл.; у 1937 р. – 98400 тис. зл. [8].

Можна сказати, що діяльність рільничо-споживчих кооперативів була досить продуктивною. Налагодження їх співпраці з Окружним СР і ЗГК сприяло створенню умов для проведення ефективних та результативних збутових операцій, які через обмеженість економічних і організаційних можливостей не могли бути доступними для окремих кооперативів, а тим більше для індивідуальних селянських господарств. Прибутки сприяли швидкому зростанню власних капіталів, які спрямовувались на розбудову осередків і зміцнення централей. У процесі розвитку сільської споживчої кооперації мінявся тип селянського господарства. З багатогалузевого воно перетворилося на товарне, монокультурне, спеціалізоване ринкове господарство. Діяльність сільської закупівельно-збутової кооперації стала важливим фактором розвитку аграрного сектору економіки Волині.

1. *Sprawozdanie Związku Spółdzielni Rolniczych i Zarobkowo-gospodarczych R. P. za 1935 rok.* – Warszawa, 1936. – 72 s.

2. Молочарська кооперація на Волині // *Рільник.* – 1935. – 1 вересня. – Ч. 16 (29). – С. 253-258.

3. Ідемо наперед // *Рільник.* – 1936. – 7 червня. – Ч. 11 (48). – С. 168-171.

4. Державний архів Волинської області, ф. 46, оп. 4, стр. 68.

5. Сільські рільничо-споживчі кооперативи на Волині // *Рільник.* – 1935. – 10 вересня. – Ч. 17 (30). – С. 274-277.

6. Кооперативний з'їзд у Луцьку // *Волинське Слово.* – 1938. – 3 липня. – № 19. – С. 3.

7. Висліди праці рільничо-споживчих кооперативів на Волині // *Рільник.* – 1938. – 12 квітня. – Ч. 15 (111). – С. 189-192.

8. *Sprawozdanie Związku Spółdzielni Rolniczych i Zarobkowo-gospodarczych R. P. za 1935 rok.* – Warszawa, 1936. – 72 s.; *Sprawozdanie Związku Spółdzielni Rolniczych i Zarobkowo-gospodarczych R. P. za 1936 rok.* – Warszawa, 1937. – 48 s.; *Sprawozdanie Związku Spółdzielni Rolniczych i Zarobkowo-gospodarczych R. P. za 1937 rok.* – Warszawa, 1938. – 116 s.; *Sprawozdanie Związku Spółdzielni Rolniczych i Zarobkowo-gospodarczych R. P. za 1938 rok.* – Warszawa.

Т.В. Оніпко

СПРИЯННЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ АРМІЇ: РЕТРОСПЕКТИВА 1920-Х РОКІВ

З'ясовано, що вітчизняна споживча кооперація у 20-ті роки ХХ ст. здійснювала активну добродійну діяльність щодо матеріальної, продовольчої та культурно-просвітницької підтримки червоноармійських частин.

Ключові слова: споживча кооперація, армія, допомога, добродійність.

The article focuses on the fact that in 1920s of XX century domestic consumer cooperation carried out an active charitable activity concerning material, food, cultural and

educational support to Red Army units.

Key words: consumer cooperation, army, assistance, charity.

Споживча кооперація України з переходом до непу, отримавши господарську самостійність, здійснювала не лише вдалі торговельні та заготівельні операції, але, створивши водночас потужний економічний потенціал, вона намагалась провдодити добродійну діяльність. Держава всіляко прагнула залучати організації споживчої кооперації до виконання радянських проектів, включаючи зміцнення обороноздатності країни. Оскільки фінансових ресурсів для цього бракувало, діюча влада за рахунок збільшення пайових внесків кооперованого населення та зароблених коштів споживчої кооперації успішно вирішувала проблему матеріальної підтримки Червоної армії та її озброєння. Суттєвим виявився внесок кооперації у продовольче забезпечення червоноармійців. Більшовики також зобов'язували кооператорів та пайовиків матеріально підтримати створення об'єктів важкої промисловості, зокрема так званої «оборонки».

Нині, коли Україна переживає економічну скруту, а держава не в змозі надати повною мірою необхідну допомогу вітчизняним армійським підрозділам, ветеранам війни та праці, історичний досвід залучення державою споживчої кооперації до шефства над Червоною армією та його неупереджений аналіз можуть стати в нагоді.

До сьогодні питання використання радянською державою потенціалу споживчої кооперації з метою зміцнення обороноздатності країни упродовж 1920-х рр. досліджене недостатньо. Поза увагою залишається питання внеску працівників та пайовиків споживчої кооперації УСРР з метою підтримки Червоної армії, зокрема, у період неврожаю і голоду 1921 – 1922 рр. та фінансово-економічної кризи 1923 р. Наявна історіографічна база щодо висвітлення використання державою коштів споживчої кооперації на користь воєнної міцності країни край обмежена. Дивуватись цьому не доводиться, адже дослідження історії збройних сил СРСР завжди мало певні табу.

Починаючи з 1920-х рр. науковці передусім висвітлювали досвід кооперування робітників, членів профспілок, сільської бідноти [1], водночас досвід створення військових споживчих товариств не був предметом ґрунтовного дослідження. У ряді робіт із історії споживчої кооперації вітчизняні та іноземні автори підкреслювали благодійну допомогу кооператорів та пайовиків населенню під час голодоморів, щодо ліквідації неписьменності, однак їх безкоштовна допомога Червоній армії в період нової економічної політики та в подальші роки залишалась нерозкритою [2].

Зважаючи на те, що порушена нами тема практично не була до цього часу предметом спеціального аналізу знавцями історії кооперативного руху, автор поставила за мету започаткувати дослідження щодо використання державою потенціалу споживчої кооперації з метою зміцнення обороноздатності республіки та допомоги Червоній армії в 20-ті рр. ХХ ст. Саме в цей період споживча кооперація, спираючись на власну господарську ініціативу, найбільш масштабно змогла проявити добродійність, а з іншого боку – стати для радянської влади зручним «фінансовим донором».